

Biserică și stat în *Illyricum* protobizantin în lumina izvoarelor epigrafice și literare (secolele VI-VII)

Conf. dr. Remus Mihai FERARU*

Rezumat:

Studiul nostru abordează problematica relațiilor dintre Biserică și stat în prefectura *Illyricum* în secolele VI-VII. Cercetarea noastră își propune să prezinte rolul și atribuțiile episcopilor în orașele *Illyricului* protobizantin, precum și relațiile acestora cu autoritățile municipale și provinciale. Ea se bazează pe analiza izvoarelor literare (*Miracula Sancti Demetrii*) și epigrafice. Legislația lui Iustinian (527-565) marchează importanța locului episcopului în cetate. În orașele bizantine din *Illyricum*, episcopul este conducătorul consiliului notabililor municipali și reprezentantul lor firesc. El joacă rolul de intermediar între puterea centrală și administrația municipală. O serie de inscripții descoperite la Izbičanj (în Serbia), Serdica (Sofia), Tesalonic, Gortyna (Creta) și în insula Skiathos ne furnizează câteva informații cu privire la implicarea episcopilor în executarea lucrărilor edilitare. În contextul invaziei avarilor și slavilor în Peninsula Balcanică, episcopii Tesalonicului se substituie autorităților municipale și imperiale, asigurând protecția populației și organizând rezistența împotriva invadatorilor. În 535, împăratul Iustinian a înființat arhiepiscopia autocefală Iustiniana Prima.

Cuvinte-cheie:

Biserică, stat, prefectura *Illyricum*, episcop, împăratul Iustinian, Ioan de Tesalonic, Sfântul Dimitrie.

În secolul al VI-lea, istoria Imperiului bizantin a fost dominată de personalitatea împăratului Iustinian I (527-565) a cărui domnie a fost marcată de o conlucrare armonioasă între Biserică și stat. Iustinian redefinește relația dintre

* Dr. Remus Mihai Feraru, Conferențiar (Istorie Bisericească Universală) la Facultatea de Litere, Istorie și Teologie din cadrul Universității de Vest din Timișoara. E-mail: remusferaru@yahoo.fr

puterea temporală și cea spirituală. În viziunea împăratului, relația dintre Biserică și stat se întemeiază pe conceptul de *συμφωνία* (*concordie* sau *armonie*), percepută ca o egalitate în drepturi și o conlucrare a celor două puteri: laică și ecleziastică. Acordul dintre Biserică și Stat reprezintă o condiție de bază pentru o bună guvernare¹.

Instituirea doctrinei *symphoniei* a fost urmată de aplicarea ei în practică. Începând din timpul domniei lui Iustinian, Biserica s-a afirmat ca un factor de decizie pe scena vieții politice și sociale a Bizanțului, constituind unul dintre pilonii pe care s-a sprijinit puterea imperială. Împăratul Iustinian a extins în mod considerabil câmpul de acțiune al episcopilor astfel încât, către sfârșitul secolului al VI-lea, aceștia au devenit adevărații reprezentanți ai puterii centrale în cetățile bizantine. Legislația lui Iustinian marchează importanța locului ocupat de episcop în cetate. Episcopii vor interveni din ce în ce mai mult în administrația civilă a cetăților și provinciilor. Novelele lui Iustinian precizează atribuțiile civile ale episcopului. Astfel, episcopii împreună cu notabilii orașului îi desemnează pe diverșii funcționari municipali². De asemenea, episcopul verifică anual conturile funcționarilor municipali, împreună cu un grup de cinci notabili³. De asemenea, el controlează sistemul de măsuri și greutate⁴. O lege promulgată în 530 prevede că episcopul trebuie să supravegheze aprovizionarea cu grâne (*annona*) a orașului și să administreze lucrările publice, și anume întreținerea băilor, porturilor, apeductelor, zidurilor, turnurilor, podurilor și drumurilor⁵. De asemenea, atribuțiile lui *ἑκδικος* / *defensor civitatis*, magistrat însărcinat să-i protejeze pe cetățeni împotriva samavolniciei guvernatorilor, îi sunt transferate episcopului care este investit cu

¹ *Novella VI apud Asterios Gerostergios, Iustinian cel Mare Sfânt și Împărat*, traducere din limba engleză de Ovidiu Ioan, Ed. Sophia, București, 2004, p. 130-131; vezi și *Corpus Iuris Civilis*, vol. III: *Novellae*, ed. Rudolf Schoell, Weidmannsche Verlagsbuchhandlung, Berlin, 1963, VI, p. 35-47 (lucrare abreviată în continuare *Nov.*); vezi și Ovidiu Matiu, „Imperium sine patriarcha non staret. De la pontifex maximus la basileus isapostolos”, în: *Revista Teologică* 92 (1/2010), p. 120.

² *Corpus Iuris Civilis*, vol. II: *Codex Justinianus*, ed. Paulus Krueger, Weidmannsche Verlagsbuchhandlung GmbH, Hildesheim 1989, I,4,19, p. 41, (lucrare abreviată în continuare *C.J.*); *Nov. XV*, p. 109-115; *Nov. CXXVIII*, p. 636-646.

³ *Nov. CXXVIII*, 16, p. 642; vezi și Gilbert Dagron, „Les villes dans l'Illyricum protobyzantin”, în: *Villes et peuplement dans l'Illyricum protobyzantin*, Actes du colloque de Rome (12-14 mai 1982), (Collection de l'École Française de Rome - 77), Rome, École Française de Rome, 1984, p. 14.

⁴ André Guillou, „Régionalisme et indépendance dans l'Empire Byzantin au VII^e siècle. L'exemple de l'exarchat et de la pentapole d'Italie”, în: *Studi Storici* 75-76 (1969), p. 164.

⁵ *C.J.*, I, 4, 26, p. 42-43.

o jurisdicție de apel împotriva deciziilor guvernatorilor⁶; astfel, acesta are posibilitatea să-i protejeze pe cetățeni împotriva abuzurilor administrației provinciale⁷. În 536, apoi în 556, Iustinian le conferise episcopilor, clericilor și notabililor dreptul de a adresa cereri și de a trimite delegații în capitală, mai ales pentru a denunța abuzurile funcționarilor și judecătorilor provinciali⁸. În 569, împăratul Iustin al II-lea (565-578), succesorul lui Iustinian, îi însărcinează pe episcopul locului și elita notabililor municipali cu alegerea guvernatorilor provinciilor. De altfel, prin această decizie, Iustin al II-lea nu face decât să extindă la scara întregului Imperiu sistemul pe care Iustinian îl pusese la punct în Italia recucerită: împăratul îi investise cu atribuții similare pe episcopii și notabilii italieni⁹.

Pornind de la aceste considerații generale, studiul nostru are ca obiect prezentarea relațiilor dintre Biserică și stat în prefectura Illyricum, în secolele VI-VII. Mai precis, ne propunem să prezentăm rolul și atribuțiile episcopilor în orașele Illyricului, precum și relațiile acestora cu autoritățile municipale și provinciale.

Cercetarea noastră se bazează pe analiza izvoarelor literare și epigrafice. Principalul izvor literar utilizat este o lucrare cu caracter hagiografic care cuprinde două cărți sau culegeri de minuni săvârșite de către Sfântul Dimitrie, patronul și protectorul Tesalonicului: *Culegerea I* sau *Culegerea lui Ioan* și *Culegerea II* sau *Culegerea anonimă*. Prima culegere de *Minuni*, compusă de către arhiepiscopul Ioan al Tesalonicului între anii 610 și 630, se prezintă sub forma unei culegeri de predici care îl proslăvesc pe Sfântul Dimitrie. Arhiepiscopul Ioan este contemporan cu evenimentele narate. *Culegerea II* a fost întocmită de către un autor anonim din Tesalonic către 680-685¹⁰.

⁶ *Novella LXXXVI* emisă în 539 permite reclamanților să se adreseze episcopului mai degrabă decât lui *defensor civitatis*, vezi *Nov. LXXXVI*, 7, p. 422.

⁷ G. Dagron, art. cit. („Les villes...”), p. 14-15 și nota 64; vezi și Alain Ducellier, *L'Église byzantine. Entre Pouvoir et Esprit (313-1204)*, (Bibliothèque d'Histoire du Christianisme, 21), Desclée, Paris, 1990, p. 95.

⁸ *Nov. LXXXVI*, 9, p. 422-423; *Nov. CXXXIV*, 3, p. 679-680; vezi și G. Dagron, „Le christianisme dans la ville byzantine”, în: *Dumbarton Oaks Papers* 31 (1977), p. 20.

⁹ G. Dagron, art. cit. („Les villes...”), p. 15 și nota 67; Idem, art. cit. („Le christianisme...”), p. 20.

¹⁰ Vezi Paul Lemerle, *Les plus anciens recueils des miracles de Saint Démétrius et la pénétration des slaves dans les Balkans*, vol. I, *Le texte*, Éditions du Centre National de la Recherche Scientifique, Paris, 1979, p. 10, 11-12 (lucrare citată în continuare *Miracula Sancti Demetrii I și II*); vezi și Stelian Brezeanu, *Istoria Imperiului Bizantin*, Ed. Meronia, București, 2007, p. 91.

În secolul al VI-lea, prefectura Illyricum cuprindea treisprezece provincii repartizate în două dioceze: Dacia și Macedonia. În timp ce dioceza Daciei includea provinciile Illyricului septentrional (Dacia Ripensis, Dacia Mediterranea, Dardania, Moesia Superior și Praevalitana), dioceza Macedoniei le cuprindea pe cele din sudul Illyricului (Macedonia propriu-zisă, Macedonia Salutaris, Epirul nou, Epirul vechi, Thessalia, Ahaia sau Ellada)¹¹. Această organizare administrativă nu este una pur teoretică, de vreme ce titlul de prefect al pretoriului de Illyricum a rămas în vigoare până la sfârșitul secolului al VI-lea. Prefectura Illyricum, a cărei capitală se află la Tesalonic, este condusă de către prefectul pretoriului (*praefectus praetorio*) sau eparh (ἐπαρχος / ὕπαρχος). În urma ocupării Balcanilor de către avari și slavi, Tesalonicul a devenit „singurul loc din Illyricum unde continua să se exercite o administrație bizantină regulată”¹². În consecință, prefectul Illyricului a devenit *de facto* un prefect sau eparh al orașului Tesalonic¹³. Această organizare administrativă rămâne în vigoare până la sfârșitul secolului al VII-lea.

1. Atribuțiile episcopilor în administrația publică a orașelor bizantine

Legislația lui Iustinian a extins din ce în ce mai mult competențele episcopilor în administrația civilă astfel încât aceștia au devenit veritabili agenți ai statului bizantin. În orașele bizantine din Illyricum, episcopul este conducătorul consiliului notabililor municipali și reprezentantul lor firesc. În același timp, el joacă rolul de intermediar între puterea centrală și administrația municipală. Cu alte cuvinte, episcopul este reprezentantul autorităților municipale în fața împăratului. Inscricțiunile descoperite în orașele din Illyricum ne furnizează câteva informații cu privire la implicarea episcopilor în executarea lucrărilor edilitare. În general, documentele epigrafice ilustrează dependența episcopilor față de puterea imperială, căreia îi solicită favoruri și îi pun în aplicare voința.

O inscripție găsită la Izbičanj, în apropiere de Prijepolje (Serbia) scoate în evidență faptul că toate edificiile orașului au fost construite de către episcopul Ștefan, în timpul domniei împăratului Iustinian: „Omnia quae cernis magno

¹¹ *Miracula Sancti Demetrii* II, § 284, p. 227-228; vezi și Paul Lemerle, *Les plus anciens recueils des miracles de Saint Démétrius et la pénétration des slaves dans les Balkans*, vol. II, *Commentaire*, Éditions du Centre National de la Recherche Scientifique, Paris, 1981, p. 177; cf. *Le Synekdomos d'Hiéroklos et l'opuscule géographique de Georges de Chypre*, éd. E. Honigmann, Institut de philol et d'hist. orientales et slaves, Bruxelles, p. 14-21 (nr. 638-657); de asemenea, vezi Cécile Morrisson, (coord.), *Le Monde Byzantin*, vol. I: *L'Empire romain d'Orient (330-641)*, Presses Universitaires de France, Paris, 2004, p. 307-309.

¹² P. Lemerle, *op. cit.*, vol. II, *Commentaire*, p. 176.

¹³ *Ibidem*.

constructa labore / moenia, templa, domus, fontes, stabula, atria, thermas, / auxilio Christi paucis construxit in annis / antistes Stefanus sub principe Iustiniano”¹⁴.

O inscripție descoperită la Serdica (Sofia), care datează din 580, menționează lucrările de restaurare a edificiilor publice și a monumentelor orașului, efectuate datorită generozității împăratului Tiberiu al II-lea (540-582). Mai precis, la solicitarea episcopului Leontius, împăratul acordase fonduri destinate restaurării apeductului și a altor monumente ale orașului. Executarea lucrărilor edilitare este supervizată de către candidatul Iulianus, reprezentantul oficial al împăratului: „† Imperator Tiberius Costantin(u)s Aug(ustus) / inter reliquas edes Serd(icae) civitatis / hunc aquiductum renovavit data pecunia / p(er) v(irum) magnif(icum) Iulianum candidatum, instantia / dom(ino) v(iro) beatiss(imo) Leontio archiepiscopo / m(ense) Iulio per (in)dict(ionem) XIV”¹⁵.

O inscripție descoperită printre ruinele zidului de apărare maritim al Tesalonicului ne informează că o parte a acestei fortificații a fost construită sau reconstruită la ordinul arhiepiscopului Eusebiu al Tesalonicului: „În timpul Preasfântului / Arhiepiscop / Eusebiu, a fost făcut / la ordinul sa...”¹⁶. Este foarte probabil că zidul maritim a fost clădit la inițiativa episcopului Eusebiu, cu fonduri care proveneau din vistieria orașului. Numele acestui ierarh foarte activ apare destul de frecvent în scrisorile papei Grigorie cel Mare (590-604), începând din noiembrie 597 până la sfârșitul anului 603¹⁷. De asemenea, episcopul Eusebiu este menționat în *Miracula Sancti Demetrii*¹⁸.

Documentele epigrafice din prima jumătate a secolului al VII-lea consemnează implicarea episcopului Tesalonicului în executarea lucrărilor edilitare. Prin coroborarea textelor a două inscripții datate în 630 se poate deduce că episcopul Tesalonicului – probabil Ioan I – în colaborare cu prefectul orașului au restaurat

¹⁴ Ivanka Nikolajevič, „Latinski natpis episkopa Stefana iz Izbičnja”, în: *Simpozijum Seoski dani S. Vukosavljevića* VI, 1978, apud G. Dagron, art. cit. („Les villes...”), p. 16, nota 71.

¹⁵ Veselin Beševliev, *Spätgriechische und spätlateinische Inschriften aus Bulgarien*, Akademie Verlag, Berlin, 1964, nr. 3, p. 2-3.

¹⁶ Jean-Michel Spieser, „Inventaire en vue d’un recueil des inscriptions historiques de Byzance”, în: *Travaux et Mémoires du Centre de recherche d’histoire et civilisation de Byzance* 5 (1973), p. 154, nr. 5: „Ἐπὶ τοῦ ἀγίω(τάτου) / ἀρχιεπισκ(όπου) / Ἐὐσεβ(ίου) ἐγέ(νετο) / ὄρυ(σ)μ(ᾶ) / αὐτ[οῦ]”.

¹⁷ L. Petit, „Les évêques de Thessalonique”, în: *Échos d’Orient* 4 (1901), p. 213.

¹⁸ *Miracula Sancti Demetrii* I, § 131-132, p. 146-147; II, *Commentaire*, Paris, 1981, p. 27-28.

Biserica Sfântului Dimitrie, care fusese distrusă mai înainte de un incendiu¹⁹; episcopul și prefectul sunt cinstiți în calitate de *ctitori* ai lăcașului de cult: „Îi vezi pe ctitorii prea ilustrului său locaș de o parte și de alta a mucenicului Dimitrie care abate vijelia sălbatică a flotelor barbare și care salvează orașul”²⁰. Dedicăția consacrată celor doi ctitori este gravată sub o frescă care îl reprezintă pe Sfântul Dimitrie în picioare flancat de o parte de și alta de două personaje care îi întruchipează pe episcop și respectiv pe prefectul orașului²¹.

O inscripție descoperită la Gortyna (insula Creta), care datează din 539, conține o dedicație consacrată arhiepiscopului Teodor și proconsulului Ilie care au refăcut zidul de apărare al orașului²². În sfârșit, textul unei inscripții care provine din insula Skiathos (Grecia) menționează construirea unui dig de către episcopul Straton, pe cheltuiala sa²³.

2. Implicarea episcopilor în apărarea orașelor bizantine

Încă din prima jumătate a secolului al VI-lea, Bizanțul s-a confruntat cu amenințarea avarilor și slavilor care au apărut la frontiera dunăreană a Imperiului²⁴. După stabilirea avarilor în Pannonia (568) și întemeierea khaganatului avar, slavii au intrat sub oblăduirea avarilor cărora le-au servit drept masă de manevră. În 582, avarii în frunte cu khaganul lor Baian cuceresc cetatea Sirmium (Sremska Mitrovica) și facilitează incursiunile slavilor în Illyricum. Între

¹⁹ Jean-Michel Spieser, art. cit. („Inventaire...”), nr. 6, p. 155: „În vremea lui Leon, vezi, într-o nouă tinerete, Biserica lui Demetrius care, mai înainte, arsese”, („† Ἐπὶ χρόνον Λέοντος ἡβῶντα βλῆπεις / καυθέντα τὸ πρὶν τὸν ναὸν Δημητρίου”).

²⁰ *Ibidem*, nr. 7, p. 155-156: „† Κτίστας θεωρεῖς τοῦ πανενδόξου δόμου ἐκεῖθεν ἔνθεν μάρτυρος Δημητρίου / τοῦ βάρβαρον κλύδωνα βαρβάρων στόλω(ν) μετατρέποντος καὶ πόλιν λυτρομένου”.

²¹ *Ibidem*, p. 155 și Pl. I, 4.

²² Anastasius C. Bandy, *The Greek Christian Inscriptions of Crete*, Christian Archaeological Society, Athens, 1970, nr. 31, p. 58-61: „[† ἐπὶ Θεοδώ]ρου τοῦ ἀγιο(τάτου) ἀρχιεπισκο(όπου) καὶ Ἡλίου / [τοῦ περ]ιβλ(έπτου) ἀνθυπάτου εὐτυχῶς ἀνενεώθη / [οῦ]τος ὁ τοῖχος ὑπα(τεία) Φλ(αβίου) Ἀππίωνος τοῦ λαμπρ(οτάτου) ἰνδ(ικτιῶνι) β' †”; vezi și Anna Avraméa, „Les constructions profanes de l'évêque d'après l'épigraphie et les textes d'Orient” în *Actes du XI^e Congrès International d'Archéologie Chrétienne*, Lyon, Vienne, Grenoble, Genève, Aoste, 21-28 septembre 1986, (Collection de l'École Française de Rome - 123), Rome, École Française de Rome, 1989, p. 833 și nota 25.

²³ Anna Avraméa, art. cit., („Les constructions...”), p. 833 și nota 26.

²⁴ Cécile Morrisson, (coord.), *op. cit.*, vol. I, p. 35; Gilbert Dagron, Pierre Riché, André Vauchez (coord.), *Évêques, moines et empereurs (610-1054)*, în: Jean-Marie Mayeur, Ch. Pietri, A. Vauchez, M. Venard (coord.), *Histoire du Christianisme des origines à nos jours*, vol. IV, Éditions Desclée, Paris, 1993, p. 10.

578 și 587, slavii invadează Macedonia și Grecia (Ahaia, Thessalia și Epirul)²⁵, în timp ce avarii atacă și devastează nordul Illyricului și Tracia, ajungând până la Anchialos, pe țărmul Mării Negre (584 și 585)²⁶. Între 23 și 29 septembrie 586, la instigarea avarilor, slavii asediază pentru prima oară Tesalonicul, însă atacul lor este respins²⁷; începând din acest moment, unele dintre triburile slavilor încep să se instaleze permanent în Macedonia și în Grecia propriu-zisă, mai ales în Peloponez (587/588)²⁸. Împăratul Mauriciu (582-602) a dus o serie de expediții victorioase împotriva slavilor; către anul 600, el a reușit să restabilească în mod provizoriu granița Imperiului pe Dunăre²⁹.

Începând din 602 – odată cu prăbușirea frontierei dunărene a Imperiului Bizantin – avarii și slavii invadează teritoriile bizantine sud-dunărene. Între 613 și 615, avarii cuceresc Naissus (Niș), Serdica (Sofia) și Justiniana Prima (Caričin Grad); ei își exting controlul asupra întregii părți de nord a Illyricului. În schimb, slavii se stabilesc în regiunea Tesalonicului; orașul este înconjurat de triburile slave independente și aliate între ele, care formează de acum înainte o „națiune sclavenă”. În 604, 605 și 618, Tesalonicul a fost asediat fără succes de către slavi, avari și bulgari.

În toată această perioadă, orașele bizantine din Illyricum, izolate de Constantinopol și lipsite de orice ajutor din partea autorităților imperiale, își întăresc autonomia și recrutează câteodată trupe pentru a face față invadatorilor. Datorită dizolvării administrației provinciale în Balcani, episcopul este cel care conducea cel mai adesea orașele, le administra și le reprezenta. De acum înainte, el va ocupa, după împărat, un loc principal și câteodată exclusiv în conducerea orașelor balcanice³⁰.

În contextul atacurilor avarilor și slavilor, unii episcopi nu ezită să-și asume conducerea cetăților. De exemplu, la începutul ofensivei avarilor în Balcani (la scurt timp după 535), o adunare a clericilor și laicilor din Tesalonic decide să trimită o delegație la împăratul Iustinian, încredințându-i conducerea acesteia unui călugăr

²⁵ Vladislav Popovič, „Aux origines de la slavisation des Balkans : la constitution des premières sklavinies macédoniennes vers la fin du VI^e siècle”, în: *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* 1(1980), p. 230-234.

²⁶ *Ibidem*, p. 239.

²⁷ *Miracula Sancti Demetrii* I, § 116-175, p. 130-165; P. Lemerle, *op. cit.*, II (*Commentaire*), p. 46-49.

²⁸ Cécile Morrisson, (coord.), *op. cit.*, vol. I, p. 336; V. Popovič, art. cit., („Aux origines...”), p. 237; 239-240.

²⁹ *Ibidem*, p. 336-337.

³⁰ G. Dagron, art. cit. („Les villes...”), p. 15-16.

pe nume David, mai degrabă decât arhiepiscopului, „pentru ca – ni se spune – absența acestuia din urmă să nu lase orașul fără conducere”³¹.

Tot la Tesalonic, prima culegere de *Minuni ale Sfântului Dimitrie* indică, printre altele, „scăderea progresivă a autorității prefectului cetății, redusă la un rol fiscal și militar, înainte de a dispărea cu totul, precum și poziția dominantă de competență a Bisericii, care decide totul”³². De aceea, nu este de mirare că listele care conțin titularii scaunului episcopal al Tesalonicului sunt, pentru secolele VII-VIII, relativ mai puțin lacunare decât cele ale înalților funcționari civili; ele ne furnizează o serie semnificativă de nume ale arhiepiscopilor din metropola balcanică³³.

Unul dintre episcopii Tesalonicului care s-a implicat direct în apărarea metropolei bizantine, atacată în repetate rânduri de către slavi, a fost Sfântul Ioan de Tesalonic. În 610, el i-a succedat episcopului Eusebiu, fiind cunoscut sub numele de Ioan I³⁴. Până la moartea sa, în 649³⁵, arhiepiscopul Ioan de Tesalonic a fost „actorul” și cronicarul diverselor drame prin care a trecut Tesalonicul, pe care le relatează în culegerea de *Minuni* dedicată Sfântului Dimitrie, protectorul metropolei balcanice³⁶. Cronica consacrată faptelor Sfântului Dimitrie, scrisă de către Ioan de Tesalonic și continuată de către un autor anonim, ne furnizează singurele informații despre biografia episcopului Tesalonicului. El avea printre contemporanii săi o reputație de sfințenie. Autorul anonim al celei de-a doua cărți a *Minunilor Sfântului Dimitrie* îl așează pe arhiepiscopul Ioan printre protectorii Tesalonicului, alături de Sfântul Dimitrie și îl numește „Sfântul nostru Părinte” (ὁ ὀσιος ἡμῶν πατήρ)³⁷.

În prima carte a cronicii sale, arhiepiscopul Ioan al Tesalonicului ne relatează minunile săvârșite de către Sfântul Dimitrie. Astfel, în timpul asediului avaro-slav al Tesalonicului din 22-29 septembrie 586, Dimitrie intră în luptă și îl aruncă pe primul

³¹ *Ibidem*, p. 17; vezi și P. Lemerle, *op. cit.*, II (*Commentaire*), p. 50, nota 55.

³² G. Dagron, P. Riché, A. Vauchez, *op. cit.*, vol. IV, p. 12.

³³ L. Petit, art. cit. („Les évêques...”), p. 212-221.

³⁴ Alexander P. Kazhdan, s.v. „John I”, în: Alexander P. Kazhdan, Alice-Mary Talbot (eds.), *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. 2, Oxford University Press, New York, Oxford, 1991, p. 1044; Martin Jugie, „La vie et les œuvres de Jean de Thessalonique. Son témoignage sur les origines de la fête de l'Assomption et sur la primauté de Saint Pierre”, în: *Échos d'Orient* 21 (1922), nr. 127-128, p. 293.

³⁵ Martin Jugie, art. cit. (La vie...), p. 293.

³⁶ P. Lemerle, *op. cit.*, II (*Commentaire*), p. 32-34; M. Jugie, art. cit. (La vie...), p. 293, 295.

³⁷ M. Jugie, art. cit. (La vie...), p. 295; vezi și P. Lemerle, *op. cit.*, II (*Commentaire*), p. 32.

barbar urcat pe zidurile „orașului său”³⁸. Arhiepiscopul Ioan evocă ajutorul oferit tesalonicenilor de către Dimitrie, atunci când foametea s-a abătut asupra orașului. Sfântul protector deviază către portul Tesalonicului corăbiile încărcate cu grâne destinate Constantinopolului³⁹. De asemenea, Dimitrie însuși a făcut să triumfe înțelegerea la Tesalonic, în 609/610, atunci când războiul civil și violențele izbucnite în timpul disputelor dintre partidele Verzilor și Albaștrilor băntuiau în tot restul Imperiului⁴⁰. Așadar, Sfântul Dimitrie a devenit singurul salvator al populației creștine abandonată de autoritățile statului. Așa se explică faptul că, cultul Sfântului Dimitrie a preluat și o dimensiune militară, la fel cum s-a întâmplat și în cazul cultului Maicii Domnului, care a devenit, începând din anul 626, protectoarea Constantinopolului. Relatarea minunilor Sfântului Dimitrie ne lasă să distingem, în spatele persoanei Sfântului, personalitatea arhiepiscopului Ioan care primește donații pentru a restaura lăcașurile de cult, poartă de grijă mulțimii refugiaților din Tesalonic și se îngrijește de aprovizionarea cu hrană a orașului.

Autorul anonim al celei de-a doua culegeri de *Minuni ale Sfântului Dimitrie* ne relatează că, „în timpul episcopatului lui Ioan de sfântă pomenire”, locuitorii Tesalonicului au respins două asedii ale slavilor și avarilor, cele din 615 și 618⁴¹. Arhiepiscopul Ioan al Tesalonicului a fost veritabilul apărător al orașului cu ocazia teribilului asediu inițiat în 618. El a organizat rezistența tesalonicenilor, rămânând pe metereze alături de apărătorii cetății, cărora le-a susținut moralul ridicat; totodată, episcopul i-a îndemnat să se roage lui Dumnezeu și Sfântului Dimitrie pentru biruință⁴². Cu această ocazie, episcopul Ioan a compus o frumoasă rugăciune către Iisus Hristos, al cărei text a fost păstrat de către autorul anonim al cronicii Sfântului Dimitrie⁴³.

În semn de mulțumire pentru ajutorul pe care Sfântul Dimitrie i l-a acordat în luptele duse împotriva slavilor, împăratul Iustinian al II-lea i-a donat Bisericii din Tesalonic o salină și veniturile sale, cu scutire de orice sarcină sau impozit (688)⁴⁴. Astfel, împăratul și-a manifestat recunoștința față de Biserica Tesalonicului și față de ierarhii săi, care, de-a lungul secolului al VII-lea, au sprijinit necondiționat autoritățile bizantine în războiul dus împotriva slavilor.

³⁸ *Miracula Sancti Demetrii* I, § 120, p. 131.

³⁹ *Ibidem*, § 69-72, p. 100-101.

⁴⁰ *Ibidem*, § 81-85, p. 109-110.

⁴¹ *Ibidem*, § 191, p. 173-174; § 204-206, p. 182; § 214, p. 183-184.

⁴² *Ibidem*, § 204-206, p. 182.

⁴³ *Ibidem*, § 205, p. 182; vezi și M. Jugie, art. cit. (La vie...), p. 294-295.

⁴⁴ J. M. Spieser, art. cit. (Inventaire...), nr. 8, p. 156-159. Împăratul a făcut donația în anul 688, cu ocazia vizitei sale la Tesalonic.

3. Considerații cu privire la geografia ecleziastică a Illyricului în secolele VI-VII

Studierea relațiilor dintre Biserică și stat implică, în mod inevitabil, abordarea chestiunii geografiei ecleziastice. În prefectura Illyricum-ului, organizarea administrativă a Bisericii se modelează pe organizarea politico-administrativă a statului. În privința organizării administrative a Bisericii, s-a aplicat principiul *acomodării*, care avea drept scop, în cadrul provincial, să mențină un paralelism strict între administrația civilă și ierarhia bisericească. Astfel, o dioceză civilă corespundea unei dioceze bisericești. Fiecare dioceză bisericească era formată din mai multe eparhii conduse de episcopi și avea în fruntea sa un mitropolit. Organizarea mitropolitană provincială s-a implantat în Illyricum după anul 395 în condiții mai puțin clare. Astfel, scaunele episcopale din Tesalonic (capitala Illyricului) și Serdica (capitala diocezei Dacia) au devenit mitropolii⁴⁵.

Încă de la sfârșitul secolului al IV-lea, Biserica Romei a încercat să-și impună jurisdicția asupra prefecturii Illyricului care, din punct de vedere politic, depindea de Constantinopol. Încă din a doua jumătate a secolului al IV-lea, Bisericile din Illyricum erau sufragane scaunelor episcopale din Serdica sau Tesalonic. La rândul ei, arhiepiscopia Tesalonicului depindea de scaunul apostolic roman. Papa Damasus (366-384) a pus bazele unui vicariat apostolic roman la Tesalonic. În virtutea acestui fapt, încă din 381, episcopul Tesalonicului Acholius acționează în calitate de reprezentant al său sau de *vicar*. În 385, papa Siricius (384-399) îi acordă arhiepiscopului Anisius al Tesalonicului jurisdicție bisericească asupra întregii prefecturi Illyricum; acesta din urmă primește din partea papei dreptul de a confirma toate alegerile episcopale în Illyricum, devenind un veritabil *vicar apostolic*⁴⁶. Printr-un edict promulgat în 421, împăratul Teodosie al II-lea (408-450) decide să subordoneze episcopiile din Illyricum scaunului episcopal al Constantinopolului⁴⁷. Prin această măsură, Teodosie al II-lea îl priva pe episcopul

⁴⁵ Cécile Morrisson (coord.), *op. cit.*, vol. I, p. 309-310; Jean Meyendorff, *Unité de l'Empire et divisions des Chrétiens*, traduction de l'anglais par Françoise Lhoest, Les Éditions du Cerf, Paris, 1993, p. 72-73.

⁴⁶ Cécile Morrisson (coord.), *op. cit.*, vol. I, p. 124-125, 310; Jean Meyendorff, *op. cit.*, p. 73, 80-81; în privința vicariatului apostolic de la Tesalonic, vezi S. L. Greenslade, „The Illyrian Churches and the Vicariate of Thessalonica, 378-395”, în: *Journal of Theological Studies* 46 (1945), p. 17-36; R. Honig, *Das sogenannte Vikariat von Illyrikum: Beiträge zur Entwicklung des Kirchenrechtes*, Göttingen, 1954.

⁴⁷ *Les lois religieuses des empereurs romains de Constantin à Théodose II, (312-438)*, vol. I: *Code Théodosien Livre XVI*, texte latin Theodor Mommsen, traduction Jean Rougé, introduction et notes Roland Delmaire, avec la collaboration de François Richard et d'une équipe du GDR 2135, (Sources Chrétiennes 497) Les Éditions du Cerf, Paris, 2005, p. 212-213.

Romei de dreptul de a interveni pe linie bisericească în prefectura Illyricum. În ciuda tentativelor unor papi de a-și subordona prefectura Illyricum, autoritatea pontificală în această regiune rămâne una pur teoretică. Totuși, Illyricul scapă influenței directe a patriarhiei Constantinopolului⁴⁸.

Geografia ecleziastică a Illyricum-ului a suferit o ultimă modificare importantă în timpul domniei lui Iustinian. Prin *Novella* XI din 14 aprilie 535, împăratul decide înființarea unei arhiepiscopii autocefale la Justiniana Prima, orașul său natal. Potrivit dispozițiilor noului, arhiepiscopul Iustinianei Prima își exercita jurisdicția asupra ansamblului diocezei Dacia care, astfel, era sustrasă autorității arhiepiscopului Tesalonicului: „... sfințitul episcop de acum din Prima Iustiniana a patriei mele să devină nu numai mitropolit, ci și arhiepiscop; și să se afle sub oblăduirea sa anumite provincii, adică atât Dacia mediteraneană însăși cât și Dacia Ripensis, Moesia Prima, Dardania, provincia Praevalitana, Macedonia Secunda și partea din Pannonia Secunda care se află în civitas Bacensis”⁴⁹. De asemenea, jurisdicția arhiepiscopiei Justiniana Prima se întindea asupra cetăților Recidiva și Litterata situate în nordul Dunării⁵⁰. Recidiva a fost identificată cu *Arcidava* (Vărădia, jud. Caraș-Severin), în timp ce Litterata a fost identificată cu *Lederata*, așezare situată tot pe malul stâng al Dunării, în fața cetății Viminacium (astăzi Kostolac, Serbia)⁵¹. *Novella* CXXXI din 18 martie 545 confirmă autoritatea jurisdicțională și prerogativele arhiepiscopului Iustinianei Prima: acesta era hirotonit de către sinodul mitropolitan și avea dreptul, la rândul său, să-i hirotonească pe episcopii săi sufragani⁵².

Întemeierea arhiepiscopiei Justiniana Prima reflectă în mod evident acomodarea geografiei ecleziastice la organizarea politică. Prin crearea acestei arhiepiscopii, împăratul Iustinian urmărește să limiteze și chiar să elimine din Illyricum autoritatea pontificală și influența Bisericii romane care se exercitau prin intermediul Tesalonicului. O dovadă în acest sens o constituie inserarea în *Codex*

⁴⁸ Cécile Morrisson (coord.), *op. cit.*, vol. I, p. 124-125; Jean Meyendorff, *op. cit.*, p. 81.

⁴⁹ *Nov.* XI, 1, p. 94: „... ut Primae Iustinianae patriae nostrae pro tempore sacrosanctus antistes non solum metropolitanus, sed etiam archiepiscopus fiat, ut certae provinciae sub eius sint auctoritate, id est tam ipsa mediterranea Dacia quam Dacia ripensis nec non Mysia prima et Dardania et Praevalitana provincia et secunda Macedonia et pars secundae Pannoniae, quae in Bacensi est civitate”.

⁵⁰ *Ibidem*, 2, p. 94: „... et tam Viminacium quam Recidiva et Litterata, quae trans Danubium sunt, nostrae iterum dicioni subactae sint...”.

⁵¹ Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române. Compendiu*, ediția a II-a revăzută și întregită, lucrare tipărită cu binecuvântarea Î.P.S. Dr. Laurențiu Streza, Mitropolitul Ardealului, Ed. Andreiana, Sibiu, 2007, p. 57.

⁵² *Nov.* CXXXI, 3, p. 655-656.

Justinianus a legii lui Teodosie al II-lea din 421 care plasa episcopiile Illyricului sub jurisdicția scaunului episcopal al Constantinopolului⁵³. La aceasta se adaugă faptul că arhiepiscopia Iustiniana Prima nu este plasată sub nicio autoritate superioară. Arhiepiscopul Iustinianei Prima constituie instanța supremă pentru toate conflictele regionale și controlează alegerile episcopale. Alegerea arhiepiscopului Iustinianei Prima este încredințată sinodului metropolitan, tocmai pentru a nu permite Bisericii Romei să intervină în această alegere⁵⁴. Nu în ultimul rând, *Novella* CXXXI din 545 stipulează că „în eparhiile supuse lui, arhiepiscopul Iustinianei are același rang cu scaunul apostolic al Romei”⁵⁵. Cu alte cuvinte, arhiepiscopul Iustinianei Prima este mai degrabă un *inlocuitor* al papei decât un *vicar*⁵⁶.

La cumpăna secolelor al VI-lea și al VII-lea, geografia ecleziastică a Illyricului a fost perturbată de invaziile avarilor și slavilor. Bisericile Illyricului au continuat să depindă de cele două scaune episcopale de la Iustiniana Prima și Tesalonic. Arhiepiscopia Iustiniana Prima a supraviețuit până în 614-615, când orașul omonim a căzut în mâinile avarilor. În schimb, arhiepiscopia Tesalonicului s-a menținut de-a lungul secolului al VII-lea; datorită zidurilor sale solide, Tesalonicul a rezistat repetatelor asedii ale slavilor. Arhiepiscopul Tesalonicului a continuat să depindă de scaunul apostolic roman. Însă autoritatea pontificală în Illyricum a rămas pur teoretică. Corespondența papei Grigorie cel Mare confirmă intervenția pontifului roman în treburile diferitelor scaune episcopale din Illyricum. Corespondența papală atestă vitalitatea scaunelor episcopale din Illyricum, însă în cadrul unei geografii administrative redesenat de invazii. La Sinodul Ecumenic din 680 / 681, patru episcopi illirieni (Tesalonic, Corint, Gortyna și Atena) au fost considerați drept legați papali⁵⁷. La sinodul II Trulan din 692, mitropolitul Gortynei se declara „reprezentant al întregului sinod al sfintei Biserici a Romei”⁵⁸. În 731, *Illyricum* ecleziastic a fost alipit la patriarhia Constantinopolului de către împăratul Leon al III-lea (717-741).

⁵³ *C.J.* I, 2, 6, p. 12.

⁵⁴ *Nov.* XI, 4, p. 94.

⁵⁵ *Nov.* CXXXI, 3, p. 656: „... et in subiectis sibi provinciis locum obtinere eum sedis apostolicae Romae ...”.

⁵⁶ Charles Pietri, „La géographie de l’Illyricum ecclésiastique et ses relations avec l’Église de Rome (V^e-VI^e siècles)”, în: *Villes et peuplement dans l’Illyricum protobyzantin*, Actes du colloque de Rome (12-14 mai 1982), (Collection de l’École Française de Rome 77), Rome, École Française de Rome, 1984, p. 50.

⁵⁷ L. Duchesne, „L’Illyricum ecclésiastique”, în: *Byzantinische Zeitschrift* 1 (1892), p. 549.

⁵⁸ G. Dagron, P. Riché, A. Vauchez, *op. cit.*, vol. IV, p. 31.

Concluzii

Izvoarele literare și inscripțiile analizate relevă rolul central pe care îl joacă Biserica, prin intermediul episcopilor, în viața publică a orașelor bizantine din Illyricum. Documentele epigrafice menționează mai ales implicarea episcopilor în executarea lucrărilor publice. Episcopul este perceput de populația orășenească drept conducătorul firesc al cetății, cel care o apără împotriva abuzurilor administrației municipale. Lucrarea hagiografică *Miracula Sancti Demetrii* pune în contrast activitatea benefică a episcopului și pasivitatea funcționarilor municipali și imperiali. La sfârșitul secolului al VI-lea și începutul secolului următor, în contextul invaziei avarilor și slavilor în Peninsula Balcanică, episcopul se substituie autorităților municipale și imperiale, asigurând protecția populației și organizând rezistența împotriva invadatorilor. Astfel, Biserica devine singurul sprijin și refugiu al unei lumi aflate în derută.